

ХАРАКТЕРОЛОГИЧНИ ЧЕРТИ НА НАЦИОНАЛНАТА НИ ПСИХИКА В ДРАМАТА НА СТРАШИМИРОВ „ВАМПИР“

Цветанка Атанасова

Често пъти неща, останали загадка за аналитичния ум на учения, се явяват откровение за художника. С голямата си наблюдателност и впечатлителност, с повишената си чувствителност, с интуитивното си мислене писателят не само надминава понякога учения в разкриване тайните на битието, но се домогва и до неуловимото, осветявайки тайните на човешката душа. Опитите на А. Страшимиров да проникне в бездните на човешката душа, в сферата на ирационалното, да разкрие подобно на големите писатели-психолози като Толстой и Достоевски загадките на психическото раздвоение не дадоха богати плодове, но в замяна на това неговите проникновения относно националната ни характерология могат да се мерят може би само с тия на Иван Хаджийски.

Жизненият път на Страшимиров — зигзаг от бурни, разнопосочни, бързо-сменящи се увлечения, от контрастни политически убеждения, от разминаващи се идейни и художествени търсения — разкрива един човек неуравновесен, с буен темперамент, фантаст и ентузиаст, когото не можем да си представим с една постоянна страст. Но ето че у него интересът към народния бит и характер се оказва траен, неизменен. От юношеските трескави пътешествия надлъж и шир — из Мизия и Черноморието, из Странджа, Родопите и Пирин — до реалистичните му художествени творби и народоведски изследвания — всичко е подчинено на този жив интерес към бита и душевността на народа.

Повишеният интерес на Страшимиров към националната психология в началото на XX в. слага характерен отпечатък и върху неговата драматургия. Националната физиономичност е отразена най-ярко и сполучливо в драмите „Вампир“ (1901) и „Свекърва“ (1906).

Драмата „Вампир“ е оценявана от мнозина литературоведи и театроведи като най-хубава в нашата драматургия. И действително тя има високи достоинства: остри конфликти между противоречиви и силни характери, шеметна бързина и единство на действието, ярки, наситени с пределен драматизъм сцени, класически стройна и проста композиция. Това е драма на характери — цялостни и непоколебими натури, носещи заедно със своята праволинейност и своята „трагична вина“. Но едно от най-големите ѝ достоинства е, че „Вампир“ е народна драма, в която са отразени изконните черти на българския характер. Етнически героите са съзнателно подбрани. Неслучайно Малама е колибарка (балканджийка). Според Страшимиров планинците най-добре запазват изначалните национални качества, понеже са защитени от чужди влияния.

Малама е „мъжественият тип на колибарката по цялата наша Стара планина“ — пише Страшимиров.¹ Това фактически е и най-вярната характеристика на героинята. Нейният прототип е взет пак от хората из балканските дебри — една ханджийка, която Страшимиров посещава през 1890 г.: „Нощувахме високо в Балкана у ханджийка — сравнително млада още, сочна, но намръщена и запършила ръкави, кърши плещи като делиормански пехливанни.“² Пътят от първообраза до типичния национален характер на Малама Ханджийка е път на големи художествени обобщения. В Малама са възплътени основни черти от психиката на българката. На първо място трудолюбието, което според Страшимиров е най-характерно за българския национален тип. Колибарката Малама е закалена в суров труд: „От невеста още“ цялата скала на овошак е превърнала; и хана едничка е разработила.

Малама е носителка и на друга характерна за националната ни психика според Страшимиров черта — на „българското затаено и пъклено честолюбие“³. Опитът на чорбаджията да я срами по Коледа, а сега пък домогванията на неговия син да „гаври“ дъщеря ѝ събуждат всички противодействащи стихии у тая жена; честолюбивият порив става двигател на цялото ѝ по-нататъшно поведение. Но честолюбива е не само Малама. Честолюбив е и Динко. Накърненото му мъжко достойнство, застрашената семейна чест го подбуждат към свирепото отмъщение. Динко е „полянец“, т. е. мизиец, а „мизиецът много държи за приличие и нравственост“ — пише Страшимиров в „Книга за българите“. Пъкленото българско честолюбие⁴ е възплътено и в образа на Вела. Майчиният ѝ упрек: „Ба, на връх сватбата да се сговаря с чуждия ерген! И уж била чиста!“ — я жегва дълбоко. Та затова тя скланя за Динко — за да докаже, че е „чиста“: „Иначе аз нямаше да бъда ничия невеста, било че ме венчали и девет попа!“

Честолюбието, упорството като характерни черти на българския нрав крият трагичното начало на тези три характера. Защищавайки своята бедняшка чест, Малама отива срещу собствената си дъщеря, погазвайки грубо естествените ѝ пориви, с което предизвиква трагедията на четирима — своята, на Вела, на Динко и на Жельо. Защищавайки моминската си чест, Вела става жена на Динко, съхранявайки чувствата си към Жельо, което поражда нейното трагично раздвоение. Защищавайки семейната си чест, Динко убива своя съперник.

Но може би най-типична българска черта, възплътена в образа на Малама, е нейното непокорство, стремежът ѝ да противостои на злото, борческият упорит дух. Тя обладава една от основните черти на българската душевност, определена от Страшимиров в „Книга за българите“ като „скрита враждебност към всяка власт“. Такива са повечето Страшимирови герои — „своєглави“, твърдоглави, упорити, опълчени срещу събитията. Такава е Малама Ханджийка — гранитна скала, в която се разбиват стремежите на другите герои. Праг, изправен срещу течението. Изключително силна воля, първична страст да се наложи над другите, да бъде победителка. Не, няма да се остави тя на чорбаджиите да я „резилят“, да я „гаврят“, какво като е вдовица, та и мъжът ѝ се е „убоявал“ от нея.

„Малама е концентрат на първични наслоения“ — пише Минко Николов.⁴ И наистина това е жена-стихия. В нея има нещо демонично. Тя е обладана от първично силни страсти. Но да търсим в първичните нагони трайни черти

¹ А. Страшимиров, Творчество и живот. Автобиографични страници, С., 1931, стр. 27—28.

² Пак там, стр. 28.

³ А. Страшимиров, Книга за българите, С., 1918, стр. 81.

⁴ Минко Николов, Антон Страшимиров, Монографичен очерк, С., 1965, стр. 101.

на българския характер е погрешно. В случая се касае по-скоро за влиянието на един многовековен бит, за културна изостаналост, примитивност. Разбира се, и тук се натъкваме на типични черти за националната ни психика, но типични в конкретно-исторически аспект, за определен преходен период, а не изконни черти на националната ни душевност. В същност да се намери трайното, постоянното за дадена национална психика е твърде трудно, защото националният характер не е нещо херметически затворено в себе си и още по-малко метафизическа величина. Той е в движение, той се изменя съобразно културно-историческото развитие, общественно-политическото устройство и други фактори. Затова понякога и народоведът Страшимиров греши, смесвайки белези на националната ни психика с такива, които се дължат на обществено-икономическия етап на развитие.

„Днес българинът е неверник в мисълта си — п е с и м и с т, а доверчив в чувствата си — п р о с т о д у ш е н — пише народоведът Страшимиров.¹ Това качество на българската душевност — скептицизмът, „неверничеството“ — писателят Страшимиров въплътява в образа на Малама. Тя не може да повярва в добрите намерения на чорбаджиите спрямо дъщеря ѝ, нито в любовта на „глеzenia“ Жельо. Тя е подозрителна.

Интересът на Страшимиров към националната психология поражда и редица народоведчески изследвания: студията „Днешните българи“, отпечатана в сп. „Културно единство“, год. I (1908—1909), книгата „Войни и освобождение“ (1916), „Книга за българите“ (1918), чието второ и допълнено издание излиза в 1923 г. под заглавието „Нашият народ“.

В „Книга за българите“ Страшимиров пише:

„Трудно е да се очертае един общобългарски тип...

Индивидуалните качества на българина бихме могли да доловим в характерните черти на традиционно обособените български групи: мизийци, тракийци, шопи, македонци и рупци.

Тези групи се преливат взаимно и се разпадат на по-малки такива. Мизиецът от старопланинските пазви („колибарят“) не е като оня от бреговете на Дунава...

Страшимиров за пръв път определя българските етнически групи, които до голяма степен съответствуват на основните български диалекти. Той прави и твърде обстойна характеристика на всеки от тези типове, макар и оценките му да се базира не толкова на задълбочени научни проучвания, колкото на непосредствени наблюдения и вярна интуиция. Тук нямаме за цел да правим оценка на народоведческите трудове на Страшимиров, но един най-общ поглед беше необходим, тъй като народоведческите му проучвания дават отражение върху неговите художествени въплъщения. Дори много от персонажите като че ли са съзнателно покритие на една предварителна теза за даден етнически тип. Например Динко — той представя типът на мизиеца-полянец, докато Малама — типът на мизийката-балканджийка. Динко е външно спокоен, сангвиничен, но зъл и завистлив. Зад привидната му уравновесеност и хладнокръвие се крият неподозирани, дълбоко потаени страсти, които в края на драмата се изливат в поток от лава. Когато търпението е преляло и честта е дълбоко нахърнена, Динко изведнъж се преобразява — става действен, деспотичен, отмъстителен. В „полянеца“ Динко Страшимиров е въплътил „най-силно характерната за българите подсъзнателна стихийност“ „Не, в уравновесения, природно смислен, но грубо индивидуализиран мизиец се крие страшна подсъзнателна стихия.“² Според характеристиката на

¹ А. Страшимиров, Книга за българите, С., 1918, стр. 67.

² Пак там, стр. 16.

мизинеца като етнически тип, направен от Страшимиров в „Книга за българите“, той е „почтен и благоприличен“, „много държи за приличие и нравственост“, уравновесен е за разлика от „неспокойния до авантюризм македонец“, „не е много приказлив и си подбира думите“. Всички тези качества виждаме въплътени в образа на Динко. При това образът не е гола схема, а ярък и жив характер, който сам се налага на своя автор, изменяйки неговия замисъл. Имам пред вид еволюцията на тоя образ от първата редакция, която е била представена в постановката на пиесата от драматичната трупа „Сълза и смях“ през 1901 г., и нейната сегашна редакция, направена от Страшимиров при повторното поставяне на пиесата вече в Народния театър през 1909 г. Финалът на първата постановка е друг — превес получава пак Малама, която връзва Динко и го предава на селските стражи. Вела обезумява пред трупа на Жельо. Този финал не е чужд на мелодраматизъм и при това е несправедлив спрямо Динко. В тая първа постановка ролята на Динко се изпълнява от „дребничкия артист Антонов“. Но във втората постановка големият артист Сава Огнянов дава нова интерпретация на образа. Неговият Динко става център на драмата, морален победител и финалът прозвучава изведижд не съобразно. „Оказа се — пише Страшимиров в „Творчество и живот“, — че герой на пиесата ми е в същност Динко! Малама остана в тъмно, Вела и Жельо — виновни. Естествено, трябваше да се промени и краят.“ Така Страшимиров е принуден да утвърди Динко не само като морален, но и като физически победител.

Всички герои в драмата имат своя национален облик, но ако търсим основните носители на характерологичните черти за националната ни психика, то това са на първо място Малама и Динко и на второ място Вела. Вела е образ на българската жена, която се бори за своите права, надраства предразсъдъците, моралните норми, за да съхрани зова на сърцето, като остава вярна на първата и единствена любов. Тя не е достатъчно мъжествена и дрзка, за да пречупи твърдата майчина воля, но в нея има много нравствена сила, мълчалива упоритост и тиха решителност.

„Не ми си мъж! Не ща те! И чедото си ще уморя, ако го имам от тебе“ — отвърща тя на Динко. Само тези й думи са достатъчни, за да ни представят твърд характер, силна и последователна, непреклонна натура. Тя е носителка на една основна нравствена черта на българката — дълбочина и трайност на чувството. Упорита и своеглава е Вела като майка си, „майчишка съща“, но е по-крехка и лирична. Нейната непреклонност и воля са стаени дълбоко, докато при Малама тези качества се развихрят в една външна стихия, която помита всичко и всички.

Основни носители на националната психология в драмата „Вампир“ са Малама, Динко и Вела — т. е. представителите на народа. Ако се опитаме да очертаем от социологично гледище координатите на националния характер, както го вижда Страшимиров, ще забележим, че народоведът Страшимиров търси характерните черти на националната ни психика в дребния и средния селянин, в интелигента като социална категория и в еснафа като социална категория. Т. е. националния ни тип Страшимиров търси на демократична основа. Същия демократичен и народностен принцип използва и писателят Страшимиров при въплътяване на характерните национални качества в художествени образи.

Страшимиров смята, че в образа на Малама е дал „основните черти въобще на българката“. Това твърдение е претенциозно и невярно. Действително, че в този образ са дадени много от характерните белези за българския национален тип, но не можем да кажем, че българката е само такава. Ние познаваме и другата българка — скромната, безмълвна труженичка, притисната

от бремето на грижите. Сам Страшимиров представя нейното мълчаливо геройство в образа на баба Лалка от разказа „Габровка“.

Така че не би трябвало да търсим в образите на Малама или на Динко общобългарския национален тип. Но не можем и да изискваме подобно нещо от автора, защото този общобългарски тип няма реално покритие в една само личност, той е абстракция. И ако дори като абстрактна представа общонационалният характер е трудно постижим, то неговото художествено възплъщение е невъзможно и ненужно. Защото в такъв случай бихме получили образ-схема, а не жив човешки характер. Така че в образите на Малама, Динко, Вела трябва да виждаме възплъщение на отделни реални типове на българската национална психика, а не типа на българина въобще.